

vagy a ki nem bírt már haladottabb zenei ismeretekkel, nem igen tudott oda bejutni. De azért jöttek számosan, magas paripára ülve, ostromolni az eget. Alább nem is próbálkoztak a főlvéti vizsgán, mint Liszt, Schumann, Chopin vagy Rubinstein műveivel, a kompozícióhoz való hivatást pedig operával és symfoniával vagy fugával próbálták igazolni. Erkel rendszeren udvariasán félretette e nagy dolgokat, s valami egyszerűbb, de finom ritmikái beosztást kívánó Haydn- vagy Beethoven-féle sonátát tett elébük. Ha szabatosan le tudták játszani, kivált az adagiót vagy scherzót: nyert perük volt, különben azzal bocsátotta el a nagyratörő jelentkezőket, hogy mielőtt Lisztet vagy Chopint játszanák, tanuljanak meg egy adagiót szabatosan értelmezni. Az opera- és symfonia-kompozitorokat pedig a táblához állította Volkmannal együtt s valamely *Cantus firmus*-nak rögtönözve való ellenpontozását és harmonizálását kívánta tőlük. Hány symfonia járt ilyenkor szerencsétlenül.

Erkel Ferencz nem tartozott azok közé, kiknek életszüksége a társadalmi élet forgatagába való beleveggyülés. Nyilvános helyeken, nagyobb ünnepeken s mozgalmas társaságokban nagyon ritkán lehetett vele találkozni. Inkább kerülte, mint kereste az ilyeneket. Legjobban szeretett néhány bizalmasa közt időzni s azokkal elcsevegni régmúlt időről és élményekről; a délutánokat és estéket ritkán töltötte odahaza. Megvoltak rendes helyei, hol mindennap megjelent s hol biztosan lehetett találni hivatalos helyiségein kívül. Egyedüli szenvedélye a sakkjáték levén, melynek szintén nagy mestere volt: a sakk-klubot, melynek elnöki tisztét is viselte, mindennap fölkereste s órákig el tudta szótlanul nézni a játszmákat a nélkül, hogy maga éveken át csak egyszer is részt vett volna a játékban. Pazarnak épen nem volt mondható, de lángész annyi időt még nem pazarolt soha néma szenvedélynek, mint ő a sakknak. Gyakran kérdőre is vontam ezért s rendszeren azt felelte, «ha a sakkot nézem, legalább nem kell zenéről, a nem is mindig szellemes zenészekkel társalogni.» A régi nemzeti színházon, vagy az operaházon kívül, annak már rengeteg nagy művésznek, vagy felette érdekes hangversenynek kellett lenni, a mely előadáson, – ha csak nem vezényelt, – megjelent. Kivételt minden két évben csak is az orsz. magyar dal- és zeneünnepélyeknél tett, melyeket rendszeren nemcsak vezényelt, hanem azok mindennemű társadalmi mozzanataiban is részt vett. E zeneművészeti társas összejövetel volt az egyedüli, melyhez egész lelkével vonzódott. Vonzódott pedig leginkább azért, mert annak tiszta és önzetlen magyar szelleme leginkább megegyezett nemzeti érzületével. Mikor annak keblébe is kezdett beszívárogni az idegen elem, lassanként ő is visszavonult ünnepeitől. Hogy mennyire a szívéhez nőtt ez intézmény, azzal is megmutatta, hogy az 1892-ik jubiláris ünnepén, annak diszhangversenyén vezényelt utóljára, s utolsó hatyúdálát is, – Petőfi egyik költeményére, – annak számára írta.

Liszten kívül nem ismertem embert, ki oly kevés szükségét érezte volna az úgynevezett testi mozgásnak, valamint a sokak által annyira dicsőített hidegvíz-használatnak, mint Erkel Ferencz. Hosszú évek során át volt alkalmam mind a kettőnek életfolyását megfigyelni, de soha nem emlékszem, hogy megkívánták volna egészségi szempontból a sétálást. Pedig mind a ketten magas életkort értek s mind halálukig elpusztíthatatlan egészséggel s irigylésre méltó étvágygal rendelkeztek. Ez is mutatja, hogy mennyire nincs kivétel nélküli szabály.

Sok szellemi és testi rokonvonás volt Liszt és Erkel között. Különböző volt a kettő élete. De éltük alkonyán egy pontban mégis találkoztak az útjaik, mert mind a ketten egy nagy célra törekedtek: *derek magyar művészeti nemzedéket teremteni.*

Id. Ábrányi Kornél

(Vasárnapi Ujság 41. évf. 1894. febr. 4. 5. sz. 67–68. old.)

Gondolatok a zeneműtárban

Kell-e Erkel?

Ha ő nincs, biztosan lett volna más, ünnepelt szerző: talán az ő *Nietzsche*-je, a kezdetben lelkesedő, később sziszegő *Mosonyi Mihály* emelkedett volna a Pantheonig, talán másvalaki, de jó műveket írni már a XIX. század derekán is állampolgári jog volt. És bár itt ugyanúgy igaz az olimpiai elv: – ha az ép lábúak repülője késik, a sánták közül hirdetik a sikfutás bajnokát –, végül is nem mindegy, hogy zenik vagy kismesterek alkotják-e a kompozítori mezőnyt. S az sem, a szerző szervezője is válik-e?

* * *

Szögezzük le rögtön: *Erkel Ferenc* nem kismester. Benne valóban a romantikus nemzeti opera legnagyobb magyar alakját tiszteljük, a verbunkos-alapú, népi hangszereket magába olvasztó, s így teremtető szimfonikus muzsika virtuózát, a kor remek zongoraművészt, a magyar operajátzás eddig legnagyobb szervezőjét, iskolateremtő dinasztikusát, ikonikus karmesterét, a Zeneakadémia alapító elnökét. Számtalan érdekesség van azonban, amely így, a 200. jubileumi év végén színezheti a fenti, eddig is tudott zenei axiómákat.

A Wagner-komplexus

Különös például, hogy a családirag német gyökerű Erkel mennyire rajongott az olasz operamuzsikáért, miközben azzal vádolták, hogy semmire se tartja a németeket. Viszont kevesen tudják: nem ritkaság, hogy *Richard Wagner*-darabok játszását tette lehetővé, pedig állítólag az ő műveit utálta leginkább. Joggal adódik a kérdés, hogy is van ez?

Ehhez viszont meg kell értenünk, hogy miként szinte mindenkinek a XIX. században, Erkel Ferencnek is Wagner-komplexusa volt. A német zseni olyan elánnal, s annyira új, zenedrámái megközelítéssel, diszharmóniákkal és összművészeti szemlélettel robbant az európai zenei életbe, hogy vagy feltétlen híveivé, már-már szektás hevületű követőivé tette a fogékony komponista-nemzedéket (de másokat is, például Nietschét), vagy esküdt ellenségeivé az egy generációval már idősebbeket.

Jóllehet Erkel az olasz operán, főképp az úgynevezett belcanto-korszak, a rokokó és a romantika háttérterületén alkotó *Rossini*, *Donizetti* és *Bellini* művein nőtt fel, viszonylag jól ismerte *Mozart* operáit, és nagy tisztelője volt az egyik legkülönösebb darabnak, a Mozart-unokatestvér *Carl Maria von Weber* varázsművének, a *Büvös vadásznak* is, kimutatható, hogy erősen hatott rá a *Meyerbeer*-féle francia grand opéra is. Nem mondható tehát, hogy valamiféle provincializmus jellemezte volna Erkelét: az imént felsorolt látókör – kiegészítve *Verdi* ismeretével és szeretetével – tájékozott, biztos ízlésű muzsikusnak mutatja a magyar komponistát. Ebből következik, hogy Wagner, az ember (az Erkelétől teljesen más, törtető és politikai alkat, ráadásul gyakran gonosz) és Wagner, a zeneköltő (nem iskolából hozott, ezért „szabálytalan”, glucki mértékű zenei újításai, drámaírói hajlama stb.) taszította Erkel Ferencet, nem egy német szerzőként aratott sikere.

Viszont miután a *Lohengrin* bemutatójára 1850-ben sor került, e weimari estét követően már Erkel sem kerülhette meg Wagnert – ráadásul az a *Liszt Ferenc* dirigálta az előadást, akit Erkel egész életében nem múlt tisztelettel övezett. És idehaza, az Operaház 1884-es megnyitása előtti időkben operákat ugyanúgy játszó Nemzeti Színház zenekarában több nem magyar származású muzsikus is volt, illetve olyan magyarok, akik külföldön hosszabb ideig tevékenykedtek. Ők tudtak a kialakuló Wagner-kultuszról és sürgették a művek átvételét. Közéjük tartozott *Huber Károly*, az együttes koncertmestere (a majdani híres hegedűvirtuóz, *Hubay Jenő* édesapja), akinek a nyomására Erkel engedélyt adott a *Tannhäuser* és a *Lohengrin* magyarországi bemutatására – ám ezeket a produkciókat nem is Erkel, hanem maga Huber vezényelte. Viszont Erkel muzsikus fia is érdeklődve fordult Wagner modern zenedrámáihoz, tehát családi vonalon sem ignorálhatta a Wagner-zenét. Mindettől függetlenül Erkel soha nem barátkozott meg igazán Wagner zenéjével, és utolsó olyan művében, amelyet teljes egészében neki – és nem a fiaival alkotott Erkel-műhelynek – tulajdoníthatunk, „csak” a Meyerbeer-hatásig jutott el. Ez a mű pedig a *Bánk bán*.

Magyar tematika

Ami viszont Erkel tevékenységében abszolúte hungaricum, az a témaválasztás különlegessége. Már-már megható, ahogy valamennyi operájához magyar szüzsét jelöl ki, méghozzá magyar történelmi témát feldolgozót. Vajon miért nem érdekelte semmi más az operaszerző Erkelét, mintsem a magyar történelemből vett események sora? Ő tudatosan magyar operakultuszt akart megteremteni – végig tiszteletben tartva, hogy a nagy példakép, *Verdi*, bizony *Shakespeare*-adaptációknak szánta élete legjobb operáit (*Macbeth*, *Otello*, *Falstaff*). Magyar drámát kívánt librettóként is színpadra állítani, így vette alapul *Tóth Lőrinc* művét, *A két László* – ebből nőtt ki a *Hunyadi László*, vagy *Katona József* drámáját, a *Bánk bán*t. Nem is jöhetett szóba más téma nála, csak magyar és történelmi: ez felelt meg az Erkel egész tevékenységét alapvetően meghatározó reformkor szellemének, amely – egyebek mellett – drámai és zenei pályázatok magyar tematikájával megadta a közgondolkodás alaphangját.

Himnusz

Természetesen nem feledkezhetünk el Erkel Ferencről, a *Himnusz* zeneszerzőjéről sem. Hogy a reformkor pezsgő közéletét, szűk, de inspiratív művészelitjét röviden bemutassuk, ime két pályázat apró-

ságai: a *Szózaté* és a *Himnuszé*. A *Vörösmarty*-szöveg pályázói között ugyanúgy ott találjuk Erkel nevét, ahogy majd a *Kölcsy*-vers kiírásán *Egressy Béniét*. Sőt, Erkel el is készíti a maga *Szózat*-pályaművét, egy erősen verbunkos, éles-nyújtott ritmuspárokkal operáló, végig mollyban irt, ám az ismétlés kódjában reményteljes dűrba váltó adaptációt. Azonban visszavonja, mert a bíráló bizottságba is meghívást kapott. Nem így a pályatárs *Egressy* – cseppet sem melleleg Erkel jóbarátja, s operaszöveg-szerzője! –, akiről annyit biztosan tudunk, hogy elindult. De a *Himnusz*-megzenésítés versenyé más érdekességeket is tartogat. *Gárdonyi Géza* hivatkozott évtizedekkel később Erkel nyilatkozatára, amely szerint komoly baráti nyomásra – a benyújtás határideje előtt egy nappal *Bartay* bezárta egy öltözőszobába, még ételt-italt is adott be neki, de ki nem engedte – kellett megírnia a díjnyertes kottát. A valóság kevésbé romantikus: Erkel pályázati lapján az egyes szám diszeleg, tehát elsőnek nyújtotta be a lapokat, s hogy indulhasson, ezúttal a zsűriben jó előre nem vállalt szerepet. Hogy nem az ő kezétől származik a kotta, arra is van praktikus magyarázat: nemcsak jeligés volt a pályázat – így több kandidációt ugyan ismerünk, tiz éve lemezre is kerültek, ám szerzőjük nem ismert –, de még az is a titkosság feltétele volt, hogy más kézírással érkezzenek a megzenésítések.

Egyébként *Himnuszunk* ma ismert formájában nem teljesen azonos az Erkel által komponálttal: az eredetileg *Esz-dűrban* szerzett művet *B-dűrba* transzponálták, így könnyebb énekelnie átlagembereknek is. (Jó lenne, ha a kuriózumként, gyermekkarral felvett magas verzió helyett ünnepeken is a *B-dűr* letét hangozna el, mert az első valóban énekelhetetlenül magas felnőttek számára. Igazán illő pedig az volna, ha hangosítás nélkül mindig énekelnénk, s nemcsak hallgatnánk vagy dörmögnénk nemzeti imádságunkat.)

Jó száz éve a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére háromtagú bizottság nézte át a *Himnuszt*: *Kodály Zoltán*, *Bartók Béla* és *Dohnányi Ernő* javaslatára történt meg a letranszponálás, és *Dohnányi* néhány zenekari módosítást is eszközölt: például a kisdob-tremolók és a csúsponti nagy cintányérütés is ekkor került a partitúrába, míg más, kissé avult kromatikus átvezető dallamokat töröltek. De a módosítás Erkelétől sem állt távol: idős korában a praxisnak engedve átigazított néhány bokázó ritmust az énekelt sorokban. Ahogy kisimitotta azokat a néhai reformkori verbunkost felváltó romantikus-szecceszíós divat, úgy ő is alkalmazkodott. És így legalább egy kései énekari letéttel Erkel kezétől is rendelkezünk.

Királyhűség?

Ha már a reformkor szóba jött megint, hozzunk fel egy másik tabutémát: Erkel megtalálta a hangot a Habsburgokkal, például *Albrecht* főhercegnél zongoraórákat adott a szabadságharc leverése után, a ki egyezést követően pedig *Ferenc Józseftől* kitüntetést vett át. Mindennek megértéséhez nézzünk kicsit körül. *Jókai Mór*: különösen idős korára teljesen Habsburg-hű lett, sőt Magyarország távoli jövőjét egy Habsburg-házból való magyar királlyal képzelte el, erről *A jövő század regényében* értekezik. *Jókai*, akiben természetesen a márciusi ifjút, a *Köszívű ember fiainak* legendás szerzőjét is tiszteljük, utóbb kifejezetten szoros barátságot ápol *Rudolf* trónörökösével. Utolsó regényében, *A mi lengyelünk* című kötetben nagy távolságból, igen árnyalt és sok iróniával szemléli a szabadságharcot és a leverés utáni időszakot is. Erkel *Jókai*hoz képest sokkal inkább kötődött 1848-hoz, bár az ő véleményének alakulását nem tudjuk írásművekben közvetlenül nyomon követni, mint *Jókai* és *Arany* esetében. (Megjegyzendő, hogy *Jókai* és *Arany* személete is sokban eltért egymástól, még hozzá gyökeresen. Míg *Jókai* a modern, polgári társadalom híve volt, *Arany* poétaként az emlékeiben, a magányos elme rezonációiban élt, szívből megvetette a közéletet és a politikát, noha előbbire Tudományos Akadémiai titkársága révén mégis rákényszerült – ezzel szemben *Jókai* izig-vérig közéleti ember volt, s ráadásul politikus is.)

Még egy érdekes hasonlóság a reformkor nagyjaival: ahogy *Széchenyi Istvánt* máig támadják hiányos magyar nyelvtudása miatt – és hiába cáfolja ezt egyre több dokumentum, a patinás hazugság tartja magát –, Erkelről is gúnyolva mondták, s írta meg a korabeli *Blikk*, a *Hölgyfutár*: ő bizony, magyarkodó német csak, a mi nyelvünkön végképp nem tud. Erkel ilyenkor kedélyesen csak azt válaszolta: „Hogy is tudnék? *Vörösmartyval*, *Bajzával* és *Kölcsyvel* mindig tótul povedáltam!”

De végül vissza a zeneszerző magas császári kitüntetéséhez. Erkel *Ferenc* életének kevésbé ismert momentuma, amikor a Nemzeti Színház röpcédulázason ért művészeit hihetetlen naivitást játszva menti ki a főherceg és a rendőrbíró előtt is: igazi hazafiúi tett a rettegett *Bach*-korszak idején. Ami pedig a kitüntetést illeti: míg *Arany* visszautasítja a bárói címmel járó *Szent István-lovagrendet*, Erkel elfogadja a *Ferenc József-érdemérmét*. De miért is teszi – azon túl, hogy a szabadságharc leverése után 18 évvel nyilván elfogadja a helyzetet, miként a magyarok többsége is? Mert a Nemzeti Színház operaműsorát meghatározhatja, s abban már 1861 óta ott díszlik hazafias főműve, a *Bánk bán*; mert bejegyeztetheti

végre a Filharmóniai Társaság zenekarát; mert Liszttel karöltve szeretné kijárni a Zeneakadémia megalapítását; vagy akár – *Szén József* után a második számú magyar nagymesterként – a hazai sakkélet elismertetését! Erkelnek mások miatt is el kellett fogadnia a Bécs jóindulatát jelentő kitüntetést. Soha rosszabb politikai alkut, amely a közkultúra érdekében köttetik, s amelyet olyan művész kötött, aki saját idejét, erejét s így életművét is hajlandó volt nemzete művelődésének alárendelni!

Zeneszerző és zeneszervező

Hogy műjegyzékében csak kilenc befejezett opera található – s a *Bánktól* már azok is inkább az Erkel-családi műhely alkotásai, semmint kizárólag az ő kezétől származnának –, hogy gyakorlatilag nincs kamarazenéje, néhány nyitányon túl nincs szimfonikus muzsikája sem, s hogy alig néhány tucat dalt és kórusművet jegyez, súlyos ár volt zeneszervezői munkásságáért cserébe. Több mint 300 átvezényelt este a Nemzeti Színházban és az Operában, több mint 100 darab betanítása e társulatoknak, szimfonikus zenekar alapítása és irányítása, a Liszt védnöksége mellett az ő vállain nyugvó Zeneakadémia napi teendői, sakk-köri elnöki tisztsége, amelyet halálos ágyáig aktívan viselt – a polgárosodó Magyarország szempontjából önmagán túlmutató tevékenység ez is. Miközben a hasonlóan aggastyánkort megélt nagy pályatárs, *Giuseppe Verdi* máshová, inkább az alkotásra, és kevésbé a kultúraszervezésre helyezte élete hangsúlyát: kéttucat operáját, halotti miséjét ismeri és játssza a világ, olyan nap sincs, hogy valahol Verdi-mű ne kerülne színre, de stúdió sem, ahol ne rögzítenék darabjainak sokadik előadását. Erkellel mostohán bánunk: ha az agyontámadott, különben jó minőségű *Bánk*-operafilm zenei anyagát nem számoljuk, az utolsó „rendes” Erkel-operafelvétel harminc éve készült – s még a mostani, jubileumi emlékévként sem hozott áttörést, sajnós.

Mindettől függetlenül Erkel Ferenc hosszú és sikeres élete egyben példamutató áldozata is a tehetséggel és hazaszeretettel egyaránt bíró emberi életnek. S hogy a címben feltett álkérdésre is feleljünk: nemcsak, hogy Erkel kellene ma, de több is elkelne belőle a magyar zenekultúra felemeléséért. Lenne munka elég.

Ókóvács Szilveszter

A kétszáz éve született Erkel Ferencre emlékezünk

Az emlékezés során megkérdezhetjük: vajon mi minden tehette boldoggá a szinte polihisztor műveltségű Mestert, és vajon mi minden keserithette meg az életét...

Az önként vállalt hazai „száműzetés” tudatában maradt itthon, nem kérve a határokon túli lehetőségeket. Pedig külföldön dolgozva talán elkerülhette kórusával a szabadságharc leverése utáni megaláztatásokat (csak német nyelven intézhette a zenei ügyeket; a *Himnusz*t és a *Hunyadi Lászlót* jó időre betiltották).

Az utókor reménysege az, hogy sokkal több volt Erkel Ferenc életében a boldog pillanat, mint a keserűség! A számtalan jótékonyági koncert, amelyet akár egyedül vagy zenekarával, többször pedig Liszt Ferencsel együtt tartott, nyilván örömmel töltötte el, mert emberek ezreit segítette önzetlenségével. Bizonyára az a momentum is lelkesíthette, hogy a *Hunyadi László* bemutatásakor a gyulai közönség jelentős része már együtt énekelte a színpad kórusával a „*Meghalt a cselszövő*” szövegét és dallamát (életrajzírói kiemelik: a sokszor éjszaka – nyitott ablakoknál – dolgozó zeneszerző munkája nem maradt titokban a járókelők előtt). Mindenképpen buzdítóan hatott rá a neves francia szoprán, *Anne La Grange* magyarországi vendégjátéka is, hiszen így Erkel Ferenc „ürügyet találhatott” arra, hogy az 1850-es évektől újra játszassák a *Hunyadit*...

Mindenképpen boldog örömet jelentett Erkel számára az a tény is, hogy 1888-ban a Vigadó hangversenytermében megünnepelték karmesteri pályafutásának ötvenedik jubileumát. A sok ajándék között szerepelt egy arany cserkoszorú, amelynek szalagjára műveinek címét írták föl és egy alkalmi dalárda a *Himnusz*t énekelte. Az sem véletlen, hogy két fontos fővárosi zenei intézményünk/épületünk Erkel és Liszt nevét viseli. A neves művészek ugyanis nem csupán törődtek e két létesítmény megszületésével, hanem az anyagi terhek hordozásában is szerepet vállaltak. Erkel Ferencnek sikerült az, ami másoknak nem: a nemzeti hagyományokat ötvözte az európai értékekkel. Így az 1844-ben bemutatott *Hu-*